Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi

Fatih M. Dervişoğlu

ÖTÜKEN

Fatih M. Dervişoğlu; 1954 yılında Sivas'ta doğdu. İlk, orta eğitimini doğduğu şehirde tamamladı. 1972 yılında Sivas Lisesini bitirdi. Aynı yıl Sosyal Hizmetler Akademisine girdi, üç yıl okuduktan sonra ayrıldı.

Tahsiline 1976–1980 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde devam etti ve bu bölümden mezun oldu.

1994 yılında, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Görevliliği kadrosuna atanana kadar serbest çalıştı.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında, "Hekimbaşı Abdülhâk Molla ve Tarih-i Livâ" adlı teziyle 1997 yılında master; "Türkiye'de Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi" adlı çalışmasıyla 2002 yılında doktora payesi aldı.

2004 yılından itibaren Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İçindekiler

Kısaltmalar 11
Tarih Okumalarında 'Anlam Optiği' Meselesi 13
Önsöz 17
Kaynaklara Dair 19
Giriş 27

Birinci Bölüm
İslâm Tarih Düşüncesi ve İslâm Tarih Yazıcılığı

I. İslâm Tarihinin Menşei 35
A. İslâm Öncesi Tarihî Gelenek 35
B. İslâm Öncesi Araplarda Dünya Görüşü ve Bu Görüşün Değişmesi 38
II. İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu 40
A. Medeniyetler Arası Münasebet 41
B. İslâm Tarihçiliğinde Coğrafya Boyutu 43
C. İslâm Tarihçiliğinin Kaynağı Olarak Kur'an 45
D. İslâm Tarihçiliğinin Kaynağı Olarak Hadis 48
E. İslâm Tarih Yazıcılığının İlk Örnekleri: Medine Tarih Ekolü 49
F. Irak Tarih Ekolü: İslâm Tarih Yazıcılığında Arşiv Boyutu 50
III. Başlangıcından XIV. Asra Kadar İslâm Tarihçiliğinin Gelişme Asırları 54
A. Tarih Disiplininde Kısmi Bağımsızlığa Doğru 56
B. Tarih Yazıcılığında Yeni Alanlar: Biyografi ve İlim Tarihine Dair Eserler 58
C. İslâm Tarihçiliğinde Yeni Bir Boyut: Fars Tarih Yazıcılığı ve Etkileri 60
D. İslâm Tarihçiliğinde Yeni Coğrafyalar ve İki Büyük Ekol 62
1. Moğol Tarih Yazıcılığı 65
2. Herat Tarih Yazıcılığı 66
E. Orta Çağ İslâm Tarih Yazıcılığında: Öncü Hamleler Tenkit ve Temsilcileri 68
1. El Birunî 69
2. İbn Haldun 72
a. İbn Haldun'un Metodu 73
b. Tarihi Değerlendirme Tarzı 74
c. Tarihî Kaynakların Eleştirisinde Gerçekçilik 75

İkinci Bölüm
Batı Dünyasında Tarih Düşüncesi- Tarih Felsefesi

I. Yunan Roma Tarih Yazıcılığı 79
A. Hellenistik Devir 81
B. Roma Devri 82
II. Orta Çağ Tarih Yazıcılığı ve Kilisenin Etkisi 83
III. Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanmada Tarih Kavramı 86
A. Yeni Çağın Bilgi Teorisi ve Tarih 86

1. Rönesans, Reformasyon ve Dünyevilik 89
2. Rönesans Düşüncesinin Müşahhas Neticeleri:
Hümanizm, İndividüalizm 93
B. Aydınlanma Çağında İlerleme Düşüncesi 95
C. Tarihî Yorumların "Tarih Felsefesi" Disiplinine Dönüşmesi 100
D. Voltaire'den Herder'e Tarih Düşüncesi 102
IV. XIX. Yüzyıl: "Tarih Yüzyılı" 107
A. Kant'ın Tarih Anlayışı: Teorik Akıl ve Tarihî Bilgi Paradoksu 107
B. Alman İdealizmi 109
1. Hegel: Tarihte Aklın Kullanılmasında Yeni Bir Sayfa 111
C. Tarihin Profesyonel Bir Disiplin Hâline Dönüşmesi 115
1. Tarihî Araştırma Metodu Olarak Klasik Historisizm ve Ranke 116
2. Romantizm 121
3. Klasik Historisizmin Eleştirisi 123
D. Pozitivist Tarih Anlayışı 125
E. Marxist Tarih Anlayışı 130
F. Fransa: Anneles Okulu 133

Üçüncü Bölüm
Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Tarih Düşüncesi

I. Selçuklu Tarih Telâkkisi 141
A. Selçuklu Siyasî Kültürünün Şekillenmesi 141
B. Büyük Selçuklu Devletinde Tarih Telâkkisi 145
1. Selçuklu Tarih Yazıcılığında Destan Unsuru 147
2. Tarih Yazıcılığı Bakımından Tarihî Türk Takvimleri 149
C. Anadolu Selçukluları'nda Tarih Telâkkisi 151
1. Selçuklu Tarihinin Bizans Kaynakları 154
2. Selçuklular Tarihinin Ermeni ve Süryani Kaynakları 155
3. Selçuklular Tarihinin Arap ve İran Kaynakları 156
II. Erken Dönem Osmanlı Tarih Telâkkisi 159
A. Osmanlı Siyasî Düşüncesinin Zihnî Arka Planı 160
B. Osmanlı Hâkimiyet Telâkkisi 164
1. Bozkır Kültürünün Etkisi 164
2. İslâm Mirası 167
3. Bizans Tesiri 167
C. Osmanlı Tarihçiliğinde Destan Unsuru 169
D. Osmanlı Tarih Yazıcılığının Genel Karakteri 174
III. Osmanlı Tarih Telâkkisi 178
A. Başlangıcından Karlofça'ya Kadar Osmanlı Tarih Yazıcılığı 178
1. XV. Yüzyıl Osmanlı Vakanüvisleri 179
a. İdrisi Bitlisî 185
b. İbn Kemal 186
2. XVI. Asır: Osmanlı "Klasik Devir" Tarih Yazıcılığı 187
a. Gelibolulu Mustafa Âli 188
b. Hoca Sadeddin Efendi: "Tâc'üt-Tevârîh" 189

3. XVII. Asır Osmanlı Tarih Yazıcılığı ... 190
a. Katip Çelebi ... 191
b. Hezarfen Hüseyin Efendi ... 194
c. Peçevî ... 194
B. Karlofça'dan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Tarih Yazıcılığı ... 196
1. İlk vakanüvis Mustafa Naîmâ Efendi ... 198
2. Sefâretnâme ve NasihatnâmeIer ... 200
3. Dimitri Kantemir ... 203
4. Evliya Çelebi ... 205
C. Tanzimat'dan Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Tarih Telâkkisi ... 207
1. Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kurumlaşma: Encümen-i Dâniş ... 209
2. XIX. Asır Osmanlı Tarih Yazıcılığında Değişim ... 210
a. Joseph Hammer ... 212
b. Ahmed Cevdet Paşa ... 215
c. Osmanlı Tarihçiliği ve Namık Kemal ... 220
3. Osmanlı Vakayinâme Geleneğinin Sonu ... 224
IV. II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Telâkkisi: Türk Tarihine Oryantalist Yaklaşım ve Açtığı Çığır ... 227
A. Oryantalist Çalışmaların Osmanlı Ülkesindeki Yansımaları ... 230
1. İlmî Türkçülüğün Öncüleri ... 231
a. Süleyman Paşa (1838-1892) ... 232
b. Mustafa Celâleddin Paşa (1826–1875) ... 234
c. Ahmet Vefik Paşa (1823–1891) ... 235
d. Şemsettin Sami Bey (1850–1904) ... 236
2. Tarih Yazıcılığında Yan Dalların Gelişmesi ... 236
a. Tercüme-i Hâller "Biyografiler" ... 239
b. Hatırat ... 242
c. Arkeoloji ve Nümizmatik Çalışmaları ... 242
d. Süreli Yayınlar ... 244
B. "Millet" Kavramı ve Tarih Yazıcılığının Dönüşümü ... 245
C. II. Abdülhamid Devri ve Sonrası: Modernleşme ve Tarih Yazıcılığı ... 249
1. Tarih Yazıcılığında İslâm Türk Kimliğinin Belirginleşmesi ... 252
2. II. Meşrutiyet Devri: "Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak" ... 256
D. Tarih ve Dil Çalışmalarının Önem Kazanması ve Kurumlaşma ... 260
1. Türk Derneği (1908-1911) ... 265
2. Genç Kalemler ... 267
3. Tarih-i Osmanî Encümeni (1909-1928) ... 268
4. Âsar-ı İslâmîyye ve Millîye Tetkik Encümeni (1915) ... 272
5. Türk Ocakları (1912-1930) ... 274

Dördüncü Bölüm
Cumhuriyet Devrinde Tarih Yazıcılığı ve Tarih Telâkkisinin Dönüşümü

I. Osmanlı Tarih Düşüncesinin Cumhuriyet'e Devrettiği Meseleler ... 282
A. Osmanlı Medeniyet Telâkkisi ... 282

II. Resmî Tarih Tezine Medhal: İnkılâblar, Politikalar, Düşünceler 296
A. Teokrasi'den Laikliğe: Medeniyet Telâkkisi, Saltanat, Hilafet 296
1. Medeniyet Telâkkisi 297
2. Saltanat ve Halifeliğin Kaldırılması 299
B. Tek Parti İktidarının Kurulması 301
1. İnkılâplar ve Tepkiler 303
2. Harf ve Dil İnkılâbı 305
3. İnkılâbın Kılavuzu: Pozitivizm, Rasyonalizm 307
II. Cumhuriyet Dönemi "Resmî Tarih Tezi": Yeni Bir Toplum İnşa Etmede Dil, Tarih ve Coğrafya Unsurunun Keşfi 311
A. Tarihin Yeniden İnşasında Coğrafya, Arkeoloji ve Antropoloji Önderliği . 313
1. Mustafa Kemal Atatürk'te Tarih Perspektifinin Oluşması 315
2. Cumhuriyet Tarih Tezi Modeli; Türk Tarihinin Ana Hatları 316
3. Türk Tarih Tezinin Öncelikli Meseleleri: Türk Tarih ve Dil Kongreleri 320
B. Kültür-Eğitim Alanında Resmî Tarih Tezi Uygulamaları 326
1. Kültür Siyasetindeki Gelişmeler: Üniversite Reformu ve DTCF 326
2. Türk Tarih Tezine Uygun Ders Kitapları 329
3. Kültür Alanında Kesin Hâkimiyet: Türk Ocakları'ndan Halkevler'ine . 333
4. Tarih Yazıcılığı Numunesi Olarak "Nutuk" 336
III. Resmî Tarih Tezinde Farklı Çığırlar, Kurumlar 339
A. Türkiyât Enstitüsü Mektebi 341
1. Türkiyât Enstitüsü 341
2. Bakü Uluslararası Türkoloji Kongresi 345
3. Zeki Velidi Togan (1890-1970) 346
B. Akademik Tarihçilik: Fuad Köprülü (1890–1966) 348
1. Türkiye'de Akademik Tarihçiliğin Öncüsü 352
2. Tarih Yazıcılığında Açtığı Çığır 359

Sonuç 367
Kaynaklar 372

Dizin 390

Kısaltmalar

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı gecen makale
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCF.	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İA.	İslâm Ansiklopedisi
İTF.	İttihat Terakki Fırkası
M.	Miladi
s.	Sahife
S	Sayı
TOEM.	Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası
TOE.	Tarihî Osmanî Encümeni
TTE	Türk Tarihî Encümeni
TTTE	Türk Tarihini Tetkik Encümeni
TTTC.	Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve buna benzer
vd.	ve devamı
yay.	Yayınlayan

TAKRİZ
Tarih Okumalarında 'Anlam Optiği' Meselesi

Tarih kavramı, doğrudan insanın hafızası ve şahsî geçmişiyle ilişkilidir ve bu yüzden tarih disiplini, eğitim görmüş olsun olmasın herkese çok tanıdık ve uzvî görünür. Şahsî geçmişimize dair hatırlamak ve bilmek istediklerimizin yerine insanlığın müşterek hikâyesini koyduğumuzda bu fikir daha anlaşılır hale geliyor.

* * *

"Tarihe niçin itibar ediyoruz"; tarihçiler açısından bu sualin mâkul bir cevabı vardır. Tarihçiler dışında kalan büyük kitle için tarih nasıl bir anlam taşıyor ve hangi sosyal ihtiyacı tatmin ediyor? Her bunalım döneminde toplum, tarihine dönerek ondan uygun referanslar edinmek eğilimindedir. Türk toplumu açısından tarih, "ideolojik bilgi ve dayanak noktası" cinsinden bir gereklilik ifade ediyor. Türk toplumu, her ne kadar sağlıklı tepkiler üretmek hassasından şimdilik mahrum görünüyorsa da esasen her cepheden "kuşatılmış" bir varlık olduğunun farkındadır. Topyekûn siyaset araçlarıyla bu kuşatılmışlık halini aşamamış olmanın iki tabiî neticesinden bahsedebiliriz: Siyasete ve siyasetçiye duyulan güvensizlik ve tarihi referansların yeniden siyasî bir kullanışlılık kazanması. Denilebilir ki, mektep sıralarından geçmiş her Türk vatandaşı, tahsil esnasında aldığı kültürden en fazla tarih bilgisini kullanmak temayülünü gösteriyor.

* * *

Tarihe dair metinler okumak ve okuduklarımızı anlamak, hakikatte tarihte nelerin olup bittiğini kavramaya yetmiyor. Sebebi bâriz: tarihî hadisenin bizatihi kendisi, onu anlatan veya yazıya geçirerek bir yerde muhafaza

edenlerin tuttuğu kayıttan farklıdır. Tarih yazıcılarını, bizzat şahit oldukları veya naklen dinledikleri olayı yazıya geçirme esnasında yanıltabilecek pek çok unsur var; bu yanılgı ihtimâlini, şahsî hâtıralarımızı gözden geçirirken daha iyi fark ederiz: Yaşadıklarımızı her zaman hatırlamak istemez, bazen hiç yaşamamış olmayı dileriz; onu yazıya geçirme veya başkalarına anlatmak lüzumu hâsıl olduğunda ise olaya küçük dokunuşlarla müdahale eder ve olup-bitenden çok olmasını istediğimiz olguları ön plana çıkarırız. Benliğin kendini koruma ihtiyacı tabiî bir davranıştır ve bu tabiî savunma refleksi tarihçileri de etkileyebilir.

Büyük olayların ve toplulukların tarihi söz konusu olduğunda işin içine, ait olunan topluluğa dair endişeler girer. Majör nitelikte hadiselerin nakledildiği tarih eserlerinde, olup biteni 'leh'te yorumlamak yönünde, insanî, anlaşılır ama okuyucuların mutlaka farkında olması gereken düzeltme unsurları yer alır.

* * *

İşte bu insanî ve evrensel problemi millî tarih yazıcılığımıza uygulama ve sonuçları tartışma maksadıyla yola çıkılarak hazırlanan bu eser, netice itibariyle tabiatından ötürü tarih okuyucusuna bir anlam filtresi kazandırmayı amaçlıyor. Bizim dışımızdaki dünyanın tarih yazıcılıklarına ârız olan anlam optiğine dair inhiraflar, muhtemelen aynı derecede bizim tarih yazıcılığımızı da etkilemiştir. Bu eserde okuyucu, dolaylı olarak tarih yazıcılığının evrensel niteliği hakkında da fikir sahibi olacaktır. "Ne gülüyorsun, anlattığım senin hikâyen!" vecizesinde olduğu gibi insanlığın müşterek hikâyesi birbirine son derece benziyor ve ancak küçük nüanslarla dinî ve millî bir karakter kazanıyor.

Popüler tarih yorumlarının, kışkırtıcı ve zihinleri baskı altına alıcı bir üslûpla harcıâlem okuma listeleri haline geldiği günümüzde tarih disiplininin iç organlarına ve teknik işleyişine ışık tutan bu gibi çalışmalara büyük ihtiyaç olduğu şüphesiz. 'Anlam optiği' düzeltmesinden geçirilmemiş tarih kavrayışıyla eğitilen kitlelerin harekete geçirilmesiyle ne kadar büyük acılar yaşandığı, yine tarihin bize hatırlattığı acı derslerden biridir.

Kitabın okuyucusu, eseri bitirdikten sonra bu küçük nükteyi hatırlamalıdır; en azından öyle ümid etmek mevkiindeyiz.

* * *

Optik, bilindiği gibi ışıkla ilgili olayları inceleyen bir ilim dalıdır. Gözümüz kendiliğinden görmez, göze ulaşan ışıkların beyinde resme ve anlama dönüştürülmesiyle 'görür'. Gözü yanıltan ve yetersizleştiren zaafların başında optik bozukluklar geliyor. Optikle uğraşan bilim adamları ışığın niteliğini (olgular) ve gözün kendisini (olguları algılayan ve zihninde anlama dönüştüren fert) inceleyerek 'optik kayma' veya yanılmaları düzeltebiliyorlar. Bu eser de tarih okuyucuları için kısmen de olsa bu hizmeti yerine getirirse, hazırlanması esnasında sarfedilen onca emek bir anlam kazınmış demektir.

* * *

Eserin müellifi Fatih Dervişoğlu ile kırk yılı geçkin arkadaşlık mâzimiz bu eserle manidar bir çerçeve kazandı. Kendisine bu zorlu ve altından kalkılması hiç de kolay olmayan çalışmalarında, "Kahve döğenin hınk deyicisi" mevkiinde bir nebze olsun yardımcı olmaktan memnunum. Çoğu kırk yıllık arkadaşların mânâsız hüsranlarla hitam bulduğu bir devirde dostlukları böyle bir eserle çerçevelemek hiç şüphesiz anlamlı ve hayırhah bir mânâ taşıyor.

Sultantepe- Nisan 2015 **Ahmet Turan Alkan**

Önsöz

Tarih düşüncesi, insanın varlığı hakkında düşünmeye başlaması kim, ne olduğu, nereden gelip nereye gittiği benzeri soruların zihnini meşgul etmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu süreç, soruların anlam kazanacağı, tarih düşüncesine temel teşkil edecek yapıların incelenmesi sonucu bir bütünlüğe kavuşacaktır. Türk tarih düşüncesinin gelişme safhalarını bir bütün halinde görme isteği bu çalışmaya hayat veren neden olmuştur. Araştırma konusunun ön çalışmalarına başladığımda, klasik tarih eğitimimin yetersizliğini bizzat müşahede ettim; tarihi bir yana bırakarak sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde okumalar yaptım ve tarih düşüncemizin istikametini tayin eden düşünce çığırlarını tesirleri oranında incelemeye çalıştım. Araştırmalarım derinleştikçe konunun sandığımdan daha önemli ve ihmal edilmiş olduğu sonucuna vardım. Belki de ilmî tecessüs ve şevkimin o günlerde ziyade olması nedeniyle olacak, çizdiğim çerçevenin genişliğinin farkına varmama rağmen devam ettim. Bu alanda benzeri araştırmaların eksikliği, sahasında ilklerden olduğunu düşündüğüm çalışmamın çerçevesini daraltmamı engelledi. Araştırma, dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde İslâm tarih düşüncesi, İslâm tarih yazıcılığı; ikinci bölümde Batı tarih düşüncesi, felsefesi, tarih yazıcılığı; üçüncü bölümde Selçuklu ve Osmanlı tarih düşüncesi, tarih yazıcılığı; dördüncü bölümde ise Cumhuriyet tarih düşüncesi ve tarih yazıcılığı konuları ele alınmıştır. İkibin yıldır tarih sahnesinde varoluşunu sürdüren Türklerin değer yargısını ve düşünce sistemini oluşturan evren tasarımından başlayarak Türk düşünce hayatındaki tarih düşüncesinin izleri takip edilmiştir. Türk tarihinin başlangıcından itibaren, tarihçilerin, düşünürlerin, tarih, tarihçilik, tarih yazımı konularındaki perspektifleri gözlenmiş, ayrıca Batı tarih düşüncesi genel hatlarıyla ve Türk düşüncesiyle ilişkisi oranında ele alınmıştır.

Çalışmayı Türklerin İslâmiyet'i kabulünden Cumhuriyet döneminde akademik tarihçilik geleneğinin oluşması safhasına kadar olan zamanla sınırladıktan sonra teferruata inerek genelden özele doğru okumalara, aynı zamanda bilgi dağarcığının oluştuğu başlıkları yazmaya devam ettim; okumanın yazmaya, yazmanın okumaya kılavuzluk ettiğini görmenin zevkini tattım. Bu usûlün yazma okuma süresini kısaltmanın yanında, okuma devam ederken yazma suretiyle hafızanın yükünü azalttığını ve fuzûlî tarihî malzemenin toplanmasına engel olması gibi faydalar sağladığını söyleyebilirim. Zihnimi araştırma konusu üzerinde yoğurmanın yolu sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinde geniş bir kaynak yelpazesini tarayarak okumalar yapmaktan geçiyordu. Ziya Bey Eski Eserler İhtisas Kütüphanesi, nazik personeli, nadide kitaplarıyla imdadıma yetişti, kendilerine şükran borçluyum. Evlendiğimiz günden beri hayatın kahrına birlikte göğüs gerdiğim eşim, rızkına ortak ettiğim kitap masraflarıma ve filemi ihmal etmeme sabırla, tevekkülle katlanmasa bu çalışma hayat bulamazdı. İlmî kariyer yapmam konusunda beni hep teşvik eden, desteklerini esirgemeyen bütün dostlarıma şükran borçluyum. Bu faslı kapatmadan önce sevgili annemin hâlâ hafızamda saklı Ahmediye, Muhammediye'den aktardığı kıssaları ve tarihî anekdotları, ailesinden tevarüs ettiği Millî Mücadele hatıralarıyla oluşan birikiminin, benim tarih şuurumun, tarih ilgimin üzerindeki etkisini belirtmem gerekir. Tabiî son teşekkür, zaman zaman zihnimin ve sabrımın sınırlarını zorlayan sıkıntılı çalışma şartlarımı tatlı sert manevralarla yumuşatarak beni tekrar cepheye süren, "çalışmaya sevk eden", sabrı ve bilgisiyle beni hep şaşırtan, yeni şeyler öğrenmenin zevkini tattıran dostum Ahmet Turan Alkan'adır.

Sivas 2015

Kaynaklara Dair

Türkiye'de tarih düşüncesinin seyri gibi iddialı bir konuyu seçmekle klasik tarih araştırmasının dışına çıktığımın farkındayım, zira bu tarihin kendisinden ziyade zihniyetin tarihini öne alan bir yaklaşımdı. Araştırma esnasında başından itibaren bazı çetin meseleleri göğüslemek zorunda kalacağım aşikârdı. Bunlardan ilki araştırma alanının son derece geniş olması, ikincisi ise tarih disiplini dışındaki sosyal bilimler alanına başvurma gerekliliğiydi. Araştırmanın başından itibaren göze alınması gereğini hissettiren bu müşküller kullandığım kaynakların tarih disiplininin klasik tarih araştırma alanından farklılaşmasına bazen de birincil kaynaklardan uzaklaşarak araştırma eserleriyle sınırlı kalmasına neden oldu.

Türk tarih düşüncesinin gelişme ve kırılma noktalarını tespitinde düşüncenin İslâm ve Batı tarih yazıcılığıyla kesişen noktalarını ve devamlılığını göz önüne koyabilmek için İslâm ve Batı tarihçiliğini bölümler hâlinde incelemeye çalıştım. Araştırmanın genelinde dikkatim, tarih yazıcılığı kaynaklarına esas olan düşünce safhalarını tespite çalışmaktı. Bu bakış açısı, hâliyle beni inceleme alanım içinde bulunan sayısız eserden ulaşabildiklerim arasında tarih düşüncesinde bir sonraki safhaya geçiş noktasında olanlar ve onlar hakkında yazılmış olan değerlendirmelere doğru sevk etti.

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmekle dâhil oldukları İslâm medeniyeti, Türk tarih düşüncesinin ilk yapı taşlarını oluşturmuştu. Bu alandaki eserler: M. Şemseddin Günaltay'ın, İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler (İstanbul, 1923) kitabının 1981 ve 1990 yıllarında yeni baskıları yapılmıştır. Yazar Türk tarihinin İslâmiyet devrine methal olarak yaptığı çalışmada, İslâm tarihinde önemli addettiği eser ve yazarlarını incelemesinin yanında, İslâm tarihinin genel muhtevası hakkında bilgi verir; kendisinden sonra İslâm tarih ve coğrafyacılığı üzerine yapılan çalışmalara öncülük etmiştir. Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*[1] isimli eseri İslâm tarih yazıcılığı konusunu ve tarih coğrafyacılarını başlangıcından XIX. asrın sonuna kadar inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. Şeşen, İslâm tarih yazıcılığı konusunda yazılmış önemli çalışmaları esas alarak kullanışlı

[1] Ramazan Şeşen, *Müslüman'larda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998.

ve faydalı bir eser meydana getirmiştir. Zeki V. Togan'ın, Tarihte Usûl'ü bir bakıma Günaltay'ın eserini tamamlar (İstanbul, 1950). Bu eserde sadece İslâm tarihi kaynakları konusunda değil, genel Türk tarihi, tarihçiler ve eserleri (önemli gördüğü bir kaçı hariç) hakkında da tafsilat verilmeyip bunlar bibliyografya tarzında zikredilmiştir ve bu niteliği ile eserin yayınlanmasından bu yana geçen elli yıl çalışmanın ilmî değerinden bir şey kaybettirmemiştir. İslâm tarihçiliği hakkında yapılan yeni çalışmalardan birisi, Sabri Hizmetli, İslâm Tarihçiliği Üzerine, (Ankara, 1991). Hizmetli'nin yaptığı bu çalışma tarih metodu, Müslümanlarda tarihçilik, Kur'an ve hadisin tarihî kaynak olması gibi konuları ele alması bakımından İslâm tarihçiliğinin dinî bir değerlendirmesi olarak kabul edilebilir.

A. R. Gibb, Hamilton, "Tarih maddesi" (*İA*, XI, 782-799). İslâm tarihçiliği alanında yapılmış en mükemmel değerlendirmelerden birisidir. Sadece Arapça yazan tarihçileri değil Türkçe ve Farsça yazan tarihçileri de araştırmasında değerlendirdiği gibi İslâm tarihçiliğinin Arap şiir ve nesri kaynağından başlayarak gelişme safhalarını bir bütün hâlinde İslâm devletlerinin genişleyen coğrafyasında kendi devrine kadar takip etmiştir.

İslâm tarih yazıcılığı konusunda Batı'da yazılan önemli bir eser ise F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden Brill, 1963'tür. İki kısma ayrılan eserin birinci kısmı İslâm tarih yazıcılığı geleneğinin teferruatlı bir incelemesidir; sekiz fasıl halinde tertip edilen kısım tarih ilminin ortaya çıkmasıyla başlayıp İslâm tarihçileri ve eserleriyle sona erer. İkinci kısmında ise İbn el-Nedim ile el-Tusi'nin zikrettiği tarih kitaplarının listesiyle el-Kafiyeci ve el-Sahavi'nin tarihle ilgili eserleri, Taşköprülüzadenin "Miftah el-Seadesi"nden tarih bahsinin tenkitli neşirlerini verir. İslâm tarih yazıcılığının Osmanlı dönemini ele alan toplu bir çalışma, F. Babinger, *Geschichtesschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leibzig, 1927). Osmanlı devrindeki tarihçiler ve eserlerini konu alan çalışma hâlâ kullanılan bir kaynak eserdir. Coşkun Üçok tarafından tercüme edilerek yeni çalışmalar ilave edilmiştir.[2] Kaynak eserlerden söz edilirken bu çalışmanın kapsamında istifade edilmeyen ama İslâm tarihi araştırmalarının iki önemli eserini zikretmeden geçemeyeceğim. İlki, C. Brockelman, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leyden Brill, 1937, 1949; Arapça yazılı tarih literatürünün vazgeçilmez kaynağıdır. İkinci eser, Fuad Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifthums, I*, Leiden Brill; İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında hadis tarih

[2] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, 1992.

ilişkisinden bahsettiği kısım konunun en önemli kaynağıdır. Araştırmamda hadis konusunun asıl kaynağı olan bu eser yerine aynı yazarın *Buhari'nin Kaynakları*, (Ankara, 2000) isimli eseri ve "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti" (*İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1953) makalesi kullanılmıştır.

Historical Writing on the Peoples of Asia, Historians of The Middle East, der., Bernard Lewis ve P. M. Holt, Oxford U.P. London, 1962, İslâm tarih yazıcılığının değişik alanlarında uzman yerli ve yabancı tarihçileri buluşturan önemli bir çalışmadır. XII. asırdan XIX. asra kadar İslâm tarih yazıcılığının, Arap, Fars ve Türk periyodları W. Montgomery Watt, Franz Roserthal, Hamilton Gibb, Halil İnalcık, Bernard Lewis gibi önemli tarihçilerin incelemelerinde izlenmiştir. Halil İnalcık'ın makalesi Osmanlı'da tarih yazıcılığının ilk dönemini konu alan "The Rise of Ottoman Historiography"; yine bu kısımda Claude Cahen'in "The Historiography of Seljuqıd Period" makalesi yer almıştır. İkinci kısmın konularını, Avrupa hegemonyasının hâkimiyetinde gelişen İslâm ülkelerindeki modern tarih yazıcılığı teşkil etmiş, Osmanlı safhasını Ercüment Kur'an "Ottoman Historiography of the Tanzimat Period" makalesinde incelemiştir. İslâm tarih yazıcılığının geniş coğrafyası "mekân" ve değişik periyotlarını "zaman" sürekliliği içinde incelemeyi hedefleyen çalışma İslâm tarihini genel olarak tetkik ederken Selçuklu-Osmanlı tarih yazıcılığına dair bugün de istifade ettiğimiz zikredilen makalelerin okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır.

Corci Zeydan'ın *İslâm Medeniyeti Tarihi*;[3] *Sedillot, Goldziher, Kremer* gibi şarkiyatçılardan istifade ile Hıristiyan bir Arap'ın Batı tarih yazıcılığı metotlarını kullanarak yazdığı, orijinalitesi olmayan İslâm medeniyetinin kuru bir tasvirinden ibarettir. İslâm Medeniyeti hakkında 1940 yılında Türkçeye Köprülü tarafından kazandırılan bir eser de Barthold'un *İslâm Medeniyeti Tarihi*'dir.[4] Köprülü'nün, İslâm tarihindeki Türklerin rolünü ortaya koyan bir kitap olarak tanıttığı eser ilk defa 1918 yılında neşredilmişti. Eserin tenkitli neşri Köprülü tarafından tercüme ettirilerek yayımlanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra tarihçilerin İslâm dünyasına olan ilgisinin artmasına rağmen İslâm milletlerine özel bir alakaları yoktu. Barthold, İslâm medeniyetini dünya tarihi çerçevesi içinde kendi dinamikleri ve dış tesirleri bakımın-

---

3 Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Megamız, (İstanbul, 1912); Yeni harflerle baskısı, (İstanbul, 1971-1972).

4 W. Barthold, Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 1973.

dan ele alıyordu ve çalışma, XV. asırdan sonraki İslâm dünyasının çok acele bir değerlendirmesiyle sona eriyordu. Araştırma, İslâm medeniyetini sona ermiş gibi kabul ediyor ve Osmanlı Devleti'ni sathi bir bakışla geçiştirirken Kuzey Afrika ve Arap dünyasına neredeyse hiç değinmiyordu; bunun yanında İranlılar ve Osmanlı öncesi Türkler bu çalışmanın ana eksenini oluşturmuştu. Fuat Köprülü, sadece Barthold'un kitabına katkısıyla değil, diğer kitap ve makaleleriyle de bu çalışmaya hayat veren mütefekkir ve tarihçidir. İslâm Tarihi, İslâm Medeniyeti, İslâm Dînî, Türkler'in Dinî-Tasavufî Hayatı, Türk Edebiyatı, Orta Çağ Türk Tarihi, Türk Kültür Tarihi, Osmanlı Tarihi, Tarih Usulü hakkındaki kıymetli ve öncü çalışmalarıyla Türk düşüncesini aydınlatmıştır. Şehberzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin *İslâm Tarihi*, Ziya Nur Aksun tarafından istirdatlarla zenginleştirilerek yayınlanmıştır. Hilmi Ziya Ülken tarafından *Modernist İslâmcılar* tasnifine tabi tutulan Ahmet Hilmi, Batı düşüncesini ve felsefesini "garbcı" denilenlerden daha iyi bilmektedir. Hem de üniversitede felsefe dersleri verecek kadar.

Tarih kavramının düşünce hayatındaki safhalarını Antik Çağ'dan başlayarak günümüzdeki tarih felsefesi ekollerine kadar izleyen dilimizdeki en derli toplu eser Doğan Özlem'in *Tarih Felsefesi* (İstanbul, 1996) adlı eseridir. Dil ve üslup bakımından dilimizdeki felsefî eserlerin taşıdığı olumsuzlukları taşımasına rağmen tarih felsefesi alanındaki boşluğu doldurmaktadır. Tarih Felsefesi alanında eser veren nadir tarihçilerimizden Şahin Uçar'ın *Tarih Felsefesi Meseleleri* adlı kitabı tefekküre dayalı kıymetli bir kitaptır.

Cumhuriyet'in erken döneminde tarih teorisi, felsefesi ve metodu konusunda tercüme faaliyetleri iktidarın tarih çalışmalarına verdiği önem nedeniyle ivme kazanmıştı: E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş*, Çev. M. Şükrü Akkaya (İstanbul, 1936); CH. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. Galip Ataç (İstanbul, 1937); G. Monod, *Tarihte Usûl*, Çev. Kazım Şinasi Dersan (İstanbul, 1938); Wilhelm Dilthey, *Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler*, Çev. Hasan Cemil (İstanbul, 1932) vb. eserler Cumhuriyet'in tarih çalışmalarına verdiği önemin bir ifadesi olarak tarih alanına kazandırılan çalışmalardır. Bu alandaki telif ve tercüme eserler kırklı yıllardan sonra kesintiye uğramış, seksenli yıllarda tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Bu meyanda George Iggers'in tarih yazıcılığı üzerine son gelişmeleri incelediği eseri *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı,* Çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul, 2000) tarih yazıcılığının tarihini aydınlattığı gibi yeni istikametleri hakkında da bilgi vermektedir. Aynı yazarın *The German Conseption of History*, Wesleyen University Press, Middletown (Connecticut, 1968) isimli eseri Al-

manlarda tarih düşüncesinin oluşmasını münhasıran incelemekte, Alman tarih ekolünü detaylarıyla ele almaktadır. Batı tarih düşüncesi, felsefesi ve metotları konusunda istifade ettiğim; Artur Manvick, The Nature of History (London, 1989); G. P. Gooch, D. Litt, F. B. A, *History and History in the Nineteent Century* (London, 1967), Fritz Stern, *The Varieties of History, from Voltaire to the Present*, Vintage Books Edition (Newyok, 1973) başlıklı çalışmalar alanın önemli üç kitabıdır.

Batı, tarih düşüncesinin başlangıcından itibaren gelişme safhalarını, hem tarih düşüncesinde çığır açan düşünürlerin kendi ifadelerine hem de takipçilerinin tahlil makalelerine yer vererek hacimli ve zengin bir kaynak koleksiyonu oluşturmuştur. Türk tarih yazıcılığının ve tarih öğretiminin meseleleri hakkında Salih Özbaran'ın *Tarih Tarihçi ve Toplum* (İstanbul, 1997) isimli eseri tarihçilik ve Türkiye'de tarih eğitimi alanında endişeler taşıyan bir tarihçinin çalışmasıdır.

İlhan Tekeli'nin *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek* (İstanbul, 1998) adlı kitabı ise tarih disiplini dışından bir entelektüelin tarih ilminin meselelerini disiplinler arası yaklaşımla ele aldığı, Türkiye'de tarih yazıcılığının gelişme safhalarının ve istikametinin tartışıldığı faydalı bir eserdir.

Tarih kavramının genel felsefî çığırlar içinden süzülüp gelen gelişimi, Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefe Tarihi* (Ankara, 1974) ve Alfred Weber, *Felsefe Tarihi, Çev. Vehbi Eralp, (İstanbul, 1949) kitaplarından izlenmiştir. Batı düşüncesinde XVII. asırda husûle gelen büyük inkılâp; XVII. asrın disiplin, nizam ve dogmatik ilkelere sıkı sıkıya bağlı hayatından XVIII. asırda tehditlerden, otoritelerden, doğmalardan nefrete uzanan bir hayat çizgisi, ilâhî hukuktan tabiî hukuka, eşitsiz sınıflara bölünmüş bir cemiyet içinde kaygısızlıktan eşitlik hülyalarına uzanan bir düşünce sistemine intikal etmişti. Fransız halkının çoğunluğu fikirlerini Bousset'le paylaşırken Voltaire gibi düşünmeye başlamasını yani Batı düşüncesindeki büyük inkılabı fevkalade üslubuyla izah eden Paul Hazard'ın, Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme* (Çev. Erol Güngör, İstanbul, 1994) isimli eserinden izlemek mümkündür.

Bahattin Ögel, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan Genel Türk Tarihi, Selçuklu Tarihi alanlarında eserleriniden istifade ettiğim ilim adamlarımızdır. Osmanlı Devleti'nin 1300-1600 yılların arasındaki klasik çağı Halil İnalcık'ın çalışmalarından takip edilebilir. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (C.1,1300-1600, Çev. Halil Bektay, İstanbul, 2000) eseriyle Osmanlının klasik çağı ekonomik ve sosyal boyutlarıyla dünya tarihi içindeki mümtaz yerine oturtulmuştur. İnalcık'ın *Osmanlı İm-*

paratorluğu Toplum ve Ekonomi (İstanbul, 1996) adlı kitabında yer verilen "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih Kanunları", "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri" ve "Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarma Üzerine" başlıklı makaleler Osmanlı zihnî arka planında İslâmın yanında Bozkır geleneğinin nasıl yaşadığını, Tanzimat'ın toplum üzerinde gerginliğinin hangi tepkilere neden olduğunu ve Batı'dan kültür aktarımının bir tahlilini yaptığı son makale araştırmama ışık tutmuştur.

Modern tarih çalışmaları alanında dikkate değer ilk eser Bernard Lewis'e ait olanıdır: *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford. U.P, Londra, 1961 (Türkçesi: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1968). Çalışma 1950'li yılların geçerli görüşü olan bir Batılı kalkınma modelini izleme ve modernleşmeyle ilerleneceğine olan inancın izlerini taşımaktadır. XVI. asırdan itibaren Osmanlı ülkesini tesiri altına almaya başlayan Batılılaşma ve Türklerin karşı tepkisi eserde ustalıkla işlenmiştir. Yazarın Türkçe kaynaklara da hâkim olması Osmanlıca, Türkçe kaynakların kullanması eserin kıymetini artırmaktadır; kültür ve düşünce tarihi olması nedeniyle sosyo-ekonomik gelişmelere değinmemesi kitabın nakısasıdır. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türkiye'nin modernleşme tarihinin klasiği olarak vazgeçilmez eserler arasında yerini almıştır. Benzer bir eser Stanford ve Ezel Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Türkiye c.II, Reform, Revulotion and Republic. The Rise of Modern Turkey*, 1808-1975 (Cambridge, U.P 1977) (Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, Reform, Devrim ve Cumhuriyet. Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1983). Eserin III. Selim ve Abdülhamid dönemlerini ele aldığı kısmı kaynaklarının zenginliği ve bakış açısı itibariyle istifadeye açıktır. Shaw'da, Lewis'de olduğu gibi Türk çağdaşlaşmasının ana teması olarak Batı yanlısı olanlar ve karşıtları "dinciler " kutuplaşması eserin kurgusuna hâkimdir. Çağdaş Türkiye üzerine yoğunlaşan tarih yazıcılığı alanında hâkim görüş Kemalist tarihçilerin milliyetçi, laik retoriğidir. 1918-1923 arası dönemi inceleyen eserlerin çoğu, askerî ve diplomatik tarih alanında yoğunlaşmıştır. Millî Mücadele içindeki iktidar mücadelesi, kimi tarihçilerce Mustafa Kemal'in liderliği tabiî bir olgu olarak kabul edildiği için Kemalist bakış açısından değerlendirilmekte, Türkiye'nin gelişmesine engel inkılâp düşmanları olarak nitelendirilmektedir.

1970'li yıllardan sonra gelişmeye başlayan Marxist tarih yazıcılığının seçkin örneği Sina Akşin'in yönetiminde yayınlanan dört ciltlik *Türkiye Tarihi*'dir. *Tarih*'in ilk cildinde, Halil Berktay'ın Türk tarih yazıcılığı hakkında

bir değerlendirmesi ve materyalist tarih yazıcılığının temellendirmesine yer verilmiş, son iki ciltte ise *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600–1908* (İstanbul, 1988); *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908–1980*, (İstanbul, 1989) dizisi Türkiye tarihini 1980 yılına kadar getirmektedir. Birden çok yazar tarafından kaleme alınan eser genel bütünlüğe sahiptir. Türk toplumundaki kimlik tartışmaları Jön Türkler'den beri düşünce hayatımızı meşgul etmektedir. Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli eseri ilk örneklerden birisidir. Bu alanda istifa edilebilecek diğer eser Hilmi Ziya Ülken'in *Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde, (İstanbul, 1979) düşünce tarihimize tesir eden önemli düşünürlerin tamamına yakını hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. François Georgeon'un, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)* (Çev. Alev Er, İstanbul, 1986), Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri, 1895-1908* (İstanbul), Uriel Heyd'in aynı babdan Ziya Gökalp üzerine yaptığı tahlil hâlâ kıymetini muhafaza etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk biyografisi üzerine yapılan çalışmalar içinde en d,kkate değer olanlardan biri Lord Kinros'un (Patrik Balfour), *Atatürk the Rebirth of a Nation*, London, 1964, (Türkçesi: *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Uyanışı,* Çev. A. Tezel, İstanbul, 1972) kitabıdır. Kinross, Atatürk dönemine şahitlik edenlerin görüşlerinden eserinde istifade etmiştir. Paul Dumont'nun kısa ama mükemmel çalışması, *1919-1924 Mustafa Kemal Invente la Turquie Moderne* (Türkçesi: Paul Dumont, 1919-1924 Mustafa Kemal Çağdaş Türkiye'yi Yaratıyor, Çev. Zeki Çelikkol, Ankara, 1993), batı dilinde bu dönem için yapılmış önemli bir araştırmadır. Millî Mücadele bahsinde Selahaddin *Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Ankara, 1973-1974)* (4 cilt), inkılâp tarihi enstitüsü arşivine dayanarak yazdığı kitabında dönemin resmî bir dökümünü verir.

Cumhuriyet'in 1923-1931 yılları arasındaki siyasî gelişmelerinin ustalıkla ele alındığı, Mete Tuncay'ın *TC'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (III. Baskı, İstanbul, 1999) başlıklı eserinde sözü geçen dönemin kamu hayatının işleyişi gözler önüne serilmeye çalışılmış, bunda da başarılı olunmuştur. Eric Jan Zürcher'in *Opposition in the Early Turkish Republic. The Progressive Republican Party 1924-1925 (Leiden Brill, 1991) (Türkçesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1992) ve yine aynı yazarın *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul, 2002) başlıklı çalışmaları Türkiye'nin, Batı tesirinde modernleşme çalışmalarının son iki yüz yıldaki toplu bir manzarasını, siyasî ve ideolojik gelişmeler yanında sosyo-ekonomik gelişmeleri de göz önüne alarak izah etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de 1980'lerden sonra tarihin şu veya bu dönemi haricinde tarih yazıcılığının kendisi ile ilgili çalışmalara güzel bir örnek Büşra Ersanlı Behar'ın, *İktidar ve Tarih Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*'dur. Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığının yön veren, *Türk Tarih Tezini* ciddi bir metotla ele alan evrensel tarih ve tarihçilik anlayışının usta bir örneğidir. Türk Düşüncesi hakkında yazılan önemli bir çalışma, Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler - Türk Düşüncesi II Kaygılar* ismini taşır. Türkler'in evren tasavvurlarından başlayarak, İslâm öncesi ve İslâmî dönemindeki temel değerleri, kurumları, geleneklerini araştırır. İslâm medeniyeti içindeki dönüşümlerini, İslâm medeniyetinin kurumları, değerleri, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminin de aynı kriterlere dayanarak bir bütün hâlinde bütün bir Türk tarihi düşüncesinin incelendiği kapsamlı bir çalışmadır.

İslâm Ansiklopedisi; İslâm, Selçuklu, Osmanlı tarih yazıcılığı bahislerinde ilgili maddeleriyle istifade ettiğim başvuru kaynağı olmuştur. Murat Belge'nin idaresinde yayınlanan iki tarih ansiklopedisi *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul, 1986, 6 cilt) ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul, 1983, 10 cilt) tarih yazıcılığının son yıllardaki istikametini tayin bakımından önemli işaretler taşır. Araştırmamda istifade ettiğim kolokyum, sempozyum, seminer çalışmalarının başlıcaları: Felsefe Kurumu Seminerlerinin üçüncüsü olan *Türkiye'de Tarih Eğitimi,* (13-15 Kasım l975, Ankara); Fırat Üniversitesi, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, (Elazığ, 1990); *Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler*, Tartışma Panel Bildirileri, (Ankara, 19 Mart 1999); *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyenler, Oktay Özel Mehmet Öz, (Ankara, Ekim 2000); *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Sempozyum Bildirileri, Toplum ve Bilim Defter Dergileri Ortak Çalışma Gurubu, (Ankara, Kasım 1998).